

temetkezési módjával kapcsolatban nemcsak humoros ötlet, hanem filológiai értelmezéssel megerősített valóság.

Hihetőleg sikerült Jordanes szövegének elemzésével bizonyítani, hogy Móra Ferencnek Attila temetésével kapcsolatos sejtései nemcsak a humor, hanem a valódi tudomány igényeit is kielégíthették volna eddig is. Attilát hun szokás szerint *tumulus*-ba, tehát föld alá temették (*terra reconditum cadaver*), az arany, ezüst és vas (*aurum, argentum, ferrum*) pedig nem a hármas koporsó anyaga volt, hanem a *potentissimus rex*-et megillető mindenféle arany-, ezüst- stb. sírmelléklet.

RIMÓCZINÉ HAMAR MÁRTA

MOSTOHA FEJEZET SZÁZADUNK IFJÚSÁGI PRÓZÁJÁBÓL: A LÁNYREGÉNY

„Mit olvasson a bakfis lányka?
Miattam akármit, amit csak tud és
akar, csak ne a bakfis-irodalmat.”¹
(Henrik Wolgast, 1906)

Esendő műfaj a lányregény. A természeténél fogva az. Giccsveszélynek kitéve éli életét. Hogy ennek ellenére a századforduló, a századelő és a két világháború közötti időszak magyar lányregényének története iránt érdeklődünk? Első látásra nem bolygatásra érdemes irodalmi ügy. A hajdani lányregénynek régóta van már „végbizonyítványa”, amelyet egyhangúlag hitelesített az irodalmi közvélemény. Ráadásul olyannyira egyértelmű, hogy mindegy hol, mikor, milyen nyelven állították ki. Eppen ezért a példánkat idegenből idézzük: [a lányregény] „irodalmi giccs alig elképzelhető mennyiségben”.² Nem mintha az ilyen sommás vélekedések gyanún felül állnának, sőt: egyenesen kihívják a kételkedést és a kíváncsiságot. De több mint félszáz lányregényt végigolvasván úgy véljük, a kételkedésre nincs sok ok. A kíváncsiságra már inkább. Önmagában ok a tartós népszerűség titka.

De túl a kételkedésen és a kíváncsiságon a magyar ifjúsági próza múltját kutatva amúgy se érhetjük be azzal, hogy mások nyomán

¹ Wolgast, Henrik: *Vom Kinderbuch* (1906) — Idézi: Tóth Rezső: *A leányolvasmányokról*. Nemzeti Nevelés, 1906. 246.

² Kropatsch, O.: *Leserziehung der Zehn- bis Vierzehnjährigen*. Wien, Österreichischer Buchklub der Jugend, 1962. 33.

rossz híret költjük egy műfajnak. Több okból sem tehetjük: 1. A 20. századi magyar ifjúsági próza megíratlan történetének vastkosabb, letagadhatatlanabb, korszándékokat kifejezőbb fejezete a lányregény, minthogy eleve törölhetnénk. 2. „Az irodalomtörténet nem lehet csak írók (és művek) története: egy kissé az olvasók történetének is kell lennie.”³ Márpedig a lányregényt százezrek olvasták. Ízlésük — meg lehet — meghatározta mindhalálig. Így az olvasó történetéről a szokásosnál is kevésbé mondhatunk le.

Tárgyunk megközelítése e kettős okból történeti, műfajelméleti, valamint irodalomszociológiai, mivelhogy a dolog természete szerint olvasásszociológiai nem lehet már. De mert „bizonyos értelemben és bizonyos határok között az író azt írja, amiről úgy hiszi, hogy meghatározott olvasótáborok 'rendelték' . . .”⁴, a maga módján néha maga a mű is vallhat az olvasóról. Különösképpen művek tucatjai, sorozatok, az újrakiadások ténye. Rajtuk kívül nincs is kit, mit faggatnunk. (Legfeljebb a tárgyidőszak olvasásvizsgálatai igazítanak el módjával.) Alapjában véve — Vitányi Iván szavaival élve — az olvasmánnyal „töltjük ki a 'kérdőívet' . . .”⁵ A kérdéseink ilyesfélék: Kik voltak a lányregény írói? Milyen poétikai jellemzőkkel írható le a műfaj? Mi volt a társadalmi funkciója? Miféleképp élménykörei? Milyen a világképe, illemkódexe, értékvilága?

Megkíséreljük elkerülni, hogy a szociológiai megközelítés során a lányregény elveszítse irodalmi jellegét. Ezért időzünk kezdetben íróinál, a legtovább poétikai jellemzőinél, később értékvilágánál, majd „futólag” az olvasónál. Előre látható, hogy a terjedelem kötöttségében a tanulmány inkább csak kísérlet, vázlat egy műfaj félszázadának bekerítésére.

Kik írták?

Időzzünk a szerzőknél! Kik írták elsődlegesen a tárgyidőszak lányregényeit?

Nagyritkán tehetséges, jelentős, mára klasszikus szerzők (Krúdy), a méltatlanul elfelejtettek egyike-másika (Lovik Károly, Kóbor Tamás), a kor ifjúsági irodalmának jelesei (Benedek Elek, Gaál Mózes, Szondy György). De valamennyiüknél otthonosabb a műfaj területén

³ Hankiss János: *A népszerű irodalom elmélete és története* (1928). — Idézi: Keszthelyi Tibor: *A detektívtörténet anatómiája*. Bp. 1979. 5.

⁴ Józsa Péter—Lenhardt, Jacques: *Két főváros—két regény—két értékvilág*. Bp. 1981. 434.

⁵ Vitányi Iván: *A népszerű regény világképe*. In: *Az olvasás anatómiája*. Bp. 1982. 320.

a lektúrszerzők serege. De közöttük is jókora lehet a különbség. A kommersz mű is lehet nemesebb, nemtelenebb, „jól megcsinált”, elpuskázott avagy egyenesen hitvány. Dánielné Lengyel Laura, Szentmihályiné Szabó Mária, Zsigray Julianna és Tutsek Anna, Ego, Nagy Méda között mégiscsak világok vannak. Az előbbiek kezéből kézműves termék is kikerült, az utóbbiakéból csak sorozatgyártmány. Sose látszik ez jobban, mint azonos regénytémában. Szentmihályiné Szabó Mária *Lorántffy Zsuzsannáját* vagy Victor Gabriella *A pataki vár gyöngye* című regényét illetlenség egymás szomszédságában említeni. Szerzőik nemcsak tárgyukkal kapcsolatos műveltségben, tudásban, de írni tudásban is mások. És szemléletükben! Victor Gabriella áhítatosan időzik a hősnő apai nagyanyjának emlékénel. Szentmihályiné Szabó Mária könyvében csak előfordul Horthy Erzsébet neve. És valljuk be, hogy mindenkor ott vannak a lányregény körében az irodalomba éppen csak beosonó dilettánsok, a táalentum nélküliek. Rejtőzködve, rangrejtve vagy teljes társadalmi státusukkal a címlapon (Katalin néni, gróf Pálffy Pálné). „... a leány-olvasmányok auktorai közt hány van ilyen!” — írták már a századelőn.⁶ S mit titkoljuk? Nők általában. A műfaj jellemzője, hogy kezdetben is, később is nőírókat tart vonzásában, és ez magyarázatra sem szorul. Már a századfordulón úgy látszik, hiába óvta nemünket Gyulai Pál az irodalmi pályától. Intelmét még egy 1943-ban írt lányregény is őrzi, igaz, hogy a szerző férfi. (Benedek Marcell: *Flóra*)

A századforduló és a századelő sok kiadást megért, hangos sikerű lányregényei közül jó néhányat azonban mégsem nők írtak, hanem az ifjúsági irodalom máig becsült vagy megbecsülésre érdemes alakjai: Benedek Elek, Gaál Mózes. A triumvirátus harmadik tagjától, Sebők Zsigmondtól sem volt idegen a műfaj, legalábbis annak történelmi-életrajzi változata. (L. *Erzsébet királyné*) Benedek Elek holtig ragaszkodott a lányregény műfajához. A meséhez se jobban! (Csak a meséi maradandók!) A korabeli siker mutatója, hogy az 1895-ben írt *Katalin* 1933-ban már az 5. kiadását érte meg, a századelő éveiben született *Uzoni Margit* 1922-ben a 4.-et. Gaál Mózes lányregényeinek sikereit is az újrakiadások jelzik. *A legkisebb lány négyszer*, a *Nótás Katica* háromszor látott napvilágot.

Körülöttük természetesen akkoriban is nőírók hada alkotott. Szabóné Nogáll Janka műhelyében még egyszer szárba szökken az arisztokrata miliójú lányregény. (*Zsófia naplója*, *A nagyobbik lány*, *A jó modor*, *Pipiske*) A szerző nem volt híján ügyes írói fogásoknak, szellemességnek, problémaérzékenységnek, de eme értékeit nem lány-

⁶ Tóth Rezső: i. m. 252.

regényeiben kamatoztatta.⁷ Azokkal a Beniczkyé Bajza Lenke taposta ösvényen járt. S vele együtt Büttner Júlia, Fayné Hentaller Mária, Gömbösné Galamb Margit, Gyarmathy Zsigáné könyvei ugyanezt a századvégi lányregénytípust éltetik tovább. De más út is van: A színikritikusként is sikeres, művelt Lengyel Laura pályája kezdetén a lányregénybe próbálja átmenteni a jókais romantikát. (L. Klára regénye) Ugyanekkor Lux Terka és Fried Margit (később: Ego) könyveiben meg-megjelenik már egy emancipáltabb leányvilág, és megkezdődik a lányregény „polgárosodása”. S már a századvégen színre lépett Tutsek Anna. Ily csekély tehetséggel ekkora s ily tartós siker alighanem példa nélküli irodalmunkban.

De a lányregény „virágkora” mégiscsak a két világháború közötti időszak. Ez időben már tömegtermelésben szerzett gyakorlattal, háziipari készséggel, rutinizott technikával készül a lányregény. Ahogy a lektűr általában. Nemcsak szórakoztatni akar, holott máig ez a hír járja róla: „... van könyv, amely már külső megjelenésével elárulja, hogy célja nem más, mint kielégíteni a szórakoztatás igényeit, ilyenek a különféle detektívregény vagy lányregénysorozatok.”⁸ Ami igaz, igaz: százezrek szórakoztatója, de a maga módján tanmese, amely erkölcsi és viselkedési mintákkal szolgál. Nemritkán elviselhetetlenül tendenciózus. E hibáját már a századelőn felröptette *Vom Kinderbuch* (1906) című művében Henrik Wolgast. S egyetértően idézte őt a korabeli magyar szakirodalom.⁹

S ez időben volt már elkötelezett kiadója is a lányregénynek: a Singer és Wolfner. Privilegiumról nincs szó. Ahogy a századelő lányregényei az Athenaeumtól a Tolnai Világlapja Kiadóig számtalan helyen látnak napvilágot (Lampel, Légrády, Hornyánszky, Népszava stb.), a két világháború közötti időszak művei is szóródnak. Az Alfa, a Dante, a Hungária, a Nova csakúgy beleavatkoznak a lányregény sorsába, mint a Szent István Társulat vagy a Magyar Cserkészszövetség. De a Singer és Wolfner cég volt az, amely specializálta magát a női (középosztályi, bőséges szabadidővel rendelkező) olvasóközönségre. Sőt: fel is nevelte azt!

Feltehetően a „Százszorszép könyvek”-en serdült fel az *Új Idők* és az *Elfújta a szél* olvasótábora. 1925 és 1930 között például több mint 50 kötete jelent meg a sorozatnak. De jelentek meg lányregények — akkor is, korábban is — másféle sorozatokban is szép számmal,

⁷ Olvasáspedagógiai írásából nem egy gondolatot ma is elfogadhatunk. L. Szabóné Nogáll Janka: *Az olvasásról*. Nemzeti Névelés, 1910. 6—9.

⁸ Pomogáts Béla: *A mai magyar lektűr irodalom*. Literatura, 1979/1. 30.

⁹ Idézi: Tóth Rezső: i. m. 247.

(Benedek Elek kiskönyvtára, az Én Újságom könyvei, Protestáns Család és Iskola könyvei, Pintér leánykönyvtár), de a „Százszorszépek” az maga a lányregény. „Gyönyörű kiállítású” (túlzás!) és „páratlanul olcsó” — mondja róla a borítólapok hírverése. Az előbbi nem, az utóbbi igaz. Ráadásul a *Magyar Lányok* előfizetőinek jutányos áron járt. A sorozat ugyanis a Singer és Wolfner, valamint Tutsek Anna lapjának közös vállalkozása. Elfogultan, szuperlatívuszokkal harangozták be újdonságaikat. Jelzőik szerint a sorozat csak remekműveket terem. Pl. Beczássy Judit könyvéről írták: a „*Miklósy-ház titka* egyike a legjobb ifjúsági regényeknek, amelyet valaha írtak”. Dicsérték „poétikus szépségét”, mélyenjáró tanulságát. Bizony elbánt vele az idő. Se egyik, se másik nem volt a sajátja. Csak annyi érzelmi hatása van, amennyi a mű objektív tárgyiaságában rejlik (az örökbe-fogadás titka, kiderülése, sejtetése érzelmi töltéssel bír.) Farkas Imre *Mária meséje* című könyvét így harangozták be: „igazi meglepetésszámba fog menni. Farkas Imre, a lányok rajongva szeretett, melegsívű poétája írta, aki mint ifjúsági író is egyike a legkiválóbbaknak.” Merész állítás: a szerző elfelejtett, jelentéktelen.

Még a lányregény mesterei közé se sorolhatnánk, holott népes a szerzői gárda: Altay Margit, Beczássy Judit, Blaskó Mária, Dánielné Lengyel Laura, Ego, Kertész Erzsébet, Kosáryné Réz Lola, Nagy Méda, Nil (alias Dapsy Gizella), Szentmihályiné Szabó Mária, Tábori Piroska, Zsigray Julianna. És sokan vannak, akiket csak néhány művel jegyezhetünk a műfaj történetében: Bónyi Adorján, Geöcze Anna, a cserkész lányregények írója, Harsányi Gréte, Havas Zsigmond, M. Katona Ilona, Laczkó Márta, Magyar Gyula, a giccsjelképpé lett *Erzsébet*, a *nemesszlúvú* című regény írója, Magyary Judit, Somfay Margit, Tábori Róbert és sokan mások. — Igaz, hogy ez időben kirándul Krúdy is a lányregény világába (*Tizenhat város tizenhat lánya*, *Az alispán lányai*), de ezzel együtt az is eszünkbe jut, hogy például Kaffka Margit, Móricz, Molnár Ferenc, Móra sose keveredtek ilyen irodalmi kalandba. Még képzeletbeli játékként is nonszensz, hogy Karinthy netán lányregényt írt volna. Azt is furcsálljuk, hogy Nagy Endre kezéből kikerült egy (*Kati kisasszony élettörténete*). Humorának nyoma sincs rajta. Sikerületlen zsenge? Netán egy névrokon írta?

A műfaj története, habár az irodalom a felszabadulás után ideig-óráig kitagadja, írói személyiségek révén mégiscsak folytonosabb, mint gondolnánk. Egy-egy könyvvel Altay Margit (*Amit az óra mesél*) vagy Kosáryné Réz Lola (*Leányfurfang*) mai ifjúsági prózánk történetébe is beletartozik. Palotai Boris Julika történetei már a harmincas években megszülettek (*Julika, Julika és az ötödik osztály*). Thury Zsuzsa, aki az ötvenes években visszaperelte a lányregény jogait, már a negyvenes években is írt lányregényt (*Katit visszalopják, A professzor lánya*). Kertész Erzsébet életrajzi, történelmi lányregénye i

közül némelyik megváltozott címmel napjainkban is megjelenik. (L. Sonja — *Sonyja professzor; A szabadság anyaga — Harriet regénye*) A szerző töretlen alkotókedvvel ma is e műfajt kedveli, műveli. (Jenny, Laura, Tussy. *A Marx lányok élete*. 1984.) S a 30-as években — még Dániel Anikó néven — írja első könyvét (*Flóra*) az a Dániel Anna, aki napjainkban az érzelmek differenciáltabb és a társadalom részletgazdagabb ábrázolásával megteremtette azt a lányregényt, amely egyúttal lélektani és társadalmi regény is. (*Karambol*, 1979. — *Együttes*, 1983.) Ezzel felmutatta a műfaj megmaradási lehetőségét. S mert mindennapi és olvasáslélektani tapasztalatok egyszerre bizonyítják, hogy ez a sokszor s méltán lenézett, megmosolygott, kitagadott műfaj mégsem fölösleges irodalmi portéka, örülünk e megmaradásnak.

A „maga nemében valódi”?

„... az ember csaknem szívesebben forgatná a poros, nemes eszméktől csepegő múlt századi Marlittot, mert az legalább *a maga nemében valódi*.” (Kiemelés tőlem K. G.)¹⁰ Jó tíz évvel ezelőtti e lányregényeink fölötti sóhaj. Szelíd ironiájával, hamiskás nosztalgijával kérdés kedvéért citáltuk: Valódi-e legalább a maga nemében a tárgyidőszak magyar lányregénye? A valódiság alapjában véve érték, ha csak a mindennapiság szintjén is. A dolog az, ami. Leírható és kiismerhető is.

„Történetünk” kezdetén, azaz a századfordulóra éppen devalválódott már a lányregény műfaja. Jobbára Eugenie Marlitt kezén, Klementin Helm, Emmy Rhoden, Thekla Gumpert tucatárúja nyomán. A magyar lányregényt nemcsak a német minták silányították. Marlittnak, az *Aranyos Erzsike* (1866) szerzőjének Beniczky Lenke személyében magyar tettetársa is volt. És Hedwig Courts-Mahler még fel sem lépett az irodalom színpadán! De készek már az élethelyzetek kliséi, bejárhatók az ismétlődő élménykörök, felismerhetők a műfaj sztereotípiái, működésének belső törvényszerűségei. Mindez nem felejtetheti, hogy a lányregénynek nemes ősei és rangos irodalmi rokonsága is van. Mint például Richardson és a Brontë nővérek avagy a Wertheriádák. De e nemesebb tradíció a századfordulón legföljebb nyomokban mutatható ki. Hol van már a lélekelemzés árnyaltsága, a szenvedélyek motiváltsága, a szuggesztíven megjelenített táj?! Az örökség persze így is örökség, s némely lényegi dologban is jelent-

¹⁰ Lengyel Balázs: *Emancipáljuk-e a gyermekirodalmat?* Élet é Irodalom, 1973. márc. 17.

kezik. Ez a „typisch weiblich” jelzővel bekeríthető műfaj változatlanul érzelmeket vállal és érzelmekre apellál, könnyedén szórakoztat, tendenciózusan tanít, s világában egyfolytában az erény üli diadalát.

A tárgyidőszak lányregényeinek poétikai jellemzőit, a maguk nemében való valódiságát a műfaji kereteken belül próbáljuk megragadni. „A műfaji keret eleve befolyásolja a műalkotás világának fontosabb összetevőit a szociális tér szélességétől a kommunikációs viszonyok szerkezetéig.”¹¹ Továbbá szemügyre vesszük a narrációt, amely értékeli az ábrázolt világot, és nézőpontot is meghatároz. Végül is a regény poétikai alaptörvénye szerint „bizonyos nézőpontból rendezett és felfogott világ”.¹² A lányregény esetében a műfaji keretek egy elsődleges nézőpontot is meghatároznak, amely jellegzetesen feminin. Jól tudjuk, ez a nézőpont létezik a lányregényen messze túl is. Éppen korunkban tűnik szembe. (L. Beauvoir, Mary McCarthy, Joyce Carroll Oates, Szabó Magda vagy Jókai Anna regényvilágát!)

A műfajoknak ritkán vannak látványos, külső jegyei. A lányregény kivétel. Bevallja magát a címmel, folytatásos jellegével köti magához az olvasót. Sorozatokban él, hogy jobban észrevegyék. Már mint akkor, ha valódinak akar látszani.

Malte Dahrendorf szerint¹³ a lányregénycímeknek közel felében (48,6%) lánynév szerepel, kisebb hányadukban (14,7%) a lány szó, illetve annak valamely változata. 7,3%-uk a családdal kapcsolatos asszociációkat tartalmaz. Tizedrészük (11,9%) német nyelvterületen rendületlenül őrzi a szentimentalizmus rekvizitumait. Míg a mai magyar lányregény rejtőzködik, letagadja magát, századunk első felében magamutogató volt a műfaj. A címek tanúsága szerint igencsak „typisch weiblich”. Sőt: a német mintáknál tipikusabban az. Csaknem egy félszázad 273 lányregény-címének felében (52,7%) lánynév szerepel. A címek 17,6%-ában a lány szó és variációi. 7,6%-a a regényeknek családra utaló motívumokat tartalmaz, és 15,9%-uk még mindig a szentimentalizmus rekvizitumait dédelgeti. A címvariánsok akár egyetlen szerző életművéből is felmutathatók. Igaz, Altay Margit műhelye kész lányregénygyár. Példáink: *Juli kisasszony* (1935), *Daisy gyámja* (1930), *Erzsébet férjhez megy* (1938), *Zsuzsika kisanyám* (1927), *Az amerikai lány* (1924), *Leánysors* (1927), *Csipkerózsa kisasszony* (1943), *A kis cseléd* (1933), *A kis hercegnő* (1924), *Érdekes házasság* (1925), *Béke a szívekben* (1926) *A végzet útjai* (1922), *Rózsa-*

¹¹ Veress András: *Szociológia és irodalomtudomány*. Kultúra és Közösség, 1978. 1–2. 51.

¹² Ungvári Tamás: *Poétika*. Bp. 1976². 467.

¹³ Dahrendorf, Malte: *Das Mädchenbuch und seine Leserin*. Hamburg, Verl. für Buchmarktforschung, 1970. 22.

szinű felhők (1937). Altay Margit címadási gyakorlatában állni látszik az idő két évtizeden át (ezért is jelöltük a kiadás évét), holott szélesebb körben a gyakorlat mégiscsak mutat változásokat.

Milyen monoton és fantáziátlan a századforduló és a századelő címadása! A századvég barokkosan bőbeszédű címei az újradímadásokon szinte kirínak az egyhangú közegből. (L. Rudnyánszky Gyula: *Dobó Katica, a hős honleány, avagy Egervár ostroma*, Madarassy László: *Mágnások testvérharca, avagy Hegyi Rózsika, a szép munkás-lány szerelme és szenvedései*.) A cím többnyire a pusztá lánynév (Faylné Hentaller Mária: *Árva Margit*, Gaál Mózes: *Anna*, Herman Ottóné: *Évike*, Nógrádi László: *Katóka*, Dánielné Lengyel Laura: *Edith*, Tutsek Anna: *Judith*), illetve a lánynév némiképp megtoldott változata: XY regénye, története vagy naplója. (Pl. Benedek Elek *Zsuzsika naplója*, Dánielné Lengyel Laura: *Vera naplója*, Gömbösné Galamb Margit: *Piroska története*, Zsoldos László: *Vica regénye* stb.) Bár sohasem szűnik meg teljesen ez a címadási gyakorlat (Szili Leontin: *Katinka*, 1942., Soóky Margit: *Katyi*, 1943.), később egy-egy kopott jelzővel bővülnek a címek (Ego: *A komoly Novák Magda, A zseniális Tessza*), eseményre utalóbbak lesznek, emancipáltabb regényvilágot sejtetnek (Ego: *Sári bátor ifjúsága, Bodnár Ilus pályaválasztása*, Beczássy Judit: *Márta mint detektív*, Dénes Gizella: *Jön a bajnok*, Pálosy Éva: *Dr. Végh Rozmaring*, Geöcse Anna: *Hogyan lett Viola cserkész*). Igaz ugyan, hogy a szentimentális motívumok ezzel együtt nemhogy fogynának, de szaporodnak. Arany, fehér, rózsza, szív, titok, tündér, boldogság, szenvedés — megannyi rekvizitum a szentimentalizmus kelléktárából! L.: Tábori Piroska: *Aranyszív*, Nil: *A fehér ruha*, Tutsek Anna: *Aranyfátyol*, Havas Zsigmond: *Aranys leányszív*, Fehérváry Margit: *Aranyszívű Irénke*, Tutsek Anna: *Mikor a rózsák nyílnak*, Beke Margit: *Az alpesi rózsza*, M. Katona Ilona: *A szív parancsára*, Beczássy Judit: *A Miklósy-ház titka*, Roboz Andor: *A babatündér*, Tábori Róbert: *A jégtündér*, Zigány Árpád: *A liget tündere*, Ego: *Médi szenvedései*, Somfai Margit: *Mindenki boldog akar lenni*)

De bármennyi is a szentimentális motívum címben, regényvilágban, mégis csak a századelő lányregénye a szentimentális regény. Az a műforma, a regénytechnika, a stílus révén is. Ami unalom a címadásban, az egyszerűen a szentimentális regény írójának rafinériája. Az életmesék — valakinek a naplója, regénye, története — hitelesnek akarnak látszani. Naplóregény, levélregény voltukkal az olvasó naivitására számítanak. Az író, akárcsak 18. századi őse, cseveg az olvasóval. Szavahihető tanúként próbálja elhitetni, hogy csupán közread valamit. Benedek Elek a példánk: „... igaz történet” — írja a *Katalin* előszavában. Bizonyítékként közli a főhőssel folytatott levelezést. — „Uram! Egy ’vén lány’ küldi Önnek ezt a könyvet” — kezdi Uzoni

Margit a maga történetét. Az író pedig szerénykedik: amit kapott, az nemcsak napló, de kész regény tündöklő erényekről és a sziv titkaival. A *Zsuzsika könyve* is egy serdülő lány naplójaként, leveles-ládájaként tetszeleg. Benedek Elek mindvégig kitart e módszer mellett (L. *Anikó regénye, Mária*), s ez akkor is poétikai manőver, ha tudjuk, hogy családja nőtagjainak életregényei lesznek lányregénnyé a kezén.

A naplóregény-, levélregény-forma teszi, hogy az elbeszélő gyakorta a főhős, akinek sorsa köré épül a regény, részese a történetnek, elfoglalt azzal szemben, általa látjuk a világot, értékszempontjai uralkodóak. — A szentimentális érzés a fiatal lányban természetesen hat. Jelenléte a narrátor szerepkörében érvényesíti a nézőpont feminin jellegét. Meghatározza a stílust. Ahogy a műköltészeti mesék nemegyszer folklorizálódtak, úgy lettek a naplóregények a valóságos leánynaplók sorvezetőivé. Át-átjárták őket az ilyesfajta fordulatok: „Elbúcsúztam már tőled kis naplóm, és lám, még sem tudunk elválni . . . újra előkerestelek . . . és míg vezetem a tollat, reád hull a könnyem.” (Blaskó Mária: *Tövisek között*) Ugyanezen könyv versikéi még fél évszázad múltán is ott voltak az emlékkönyvek lapjain. („Maradj kis bimbónak, / Ameddig csak lehet, / Mert kinyílt virágnak nincsen több kikelet.”) Jószereivel a lányregény maga sem mond egyebet, mint az emlékkönyvbe illő szentencia, azaz: őrizd erényed, míg elveszítheted a házasságban avagy elnyeri jutalmát.

A preromantika és a romantika eszközei akkor is mozgósíthatók voltak, amikor tematikája, regénytechnikája, stílusa révén a szentimentális regény kategóriájába már ritkán fért bele a két világháború közötti lányregény. Pl. Altay Margit *Zsuzsika kisanyám* vagy *A kis hercegnő* c. regényét még mindig romantikus véletlenek, végzeteszerű vétkek, kiderülések, sejtések bonyolítják. Az utóbbiban megjelenik a romantika „madame fatale”-ja is. A *Juli kisasszonyban* olyan egy képmás szerepe, mint a *Twist Olivér* utolsó, elrontottabb fejezeteiben. A műfaj legéletképesebb poétikai eszközének az áttetszően naiv, késleltető manipuláció látszik. Ez a lányregény „játékszabálya”. Némi lányregényolvasói rutinnal pontosan kiszámíthatók a szituációban rejlő bonyodalmak, a várható happy end-ek. Ébredő érzelmek, kuszálódó szerelmi szálak, párcserék és párválasztások dolgában a kezdet kezdetén megvannak a gyanúsítottjaink. Altay Margit *Leánysors*, Tábori Piroska *A Hóvár-szálló titka* vagy *Zsuzsa Párizsban* c. regényében a kiszámíthatóság jegyében úgy követhetjük a késleltető mutatóvonalait, ahogy a profi krimiolvasó játszik. Pl. Ha hősnőnk valamely okból világgá megy, és a vasútállomáson titokzatos idegennel találkozik, biztosak lehetünk abban, hogy ő lesz az, aki a távolból vigyázza a leányzó sorsát — a kézfogóig. (L. Altay: *Juli kisasszony*, Szederkényi Anna: *Márika*) Gyermekkori találkozásokból törvényszerűen lesz mátkaság. (L.: Altay: *Az amerikai lány*, *A kis hercegnő*;

Dánielné Lengyel Laura: *A fejedelemsasszony, Honória új élete, Viki; Beczássy Judit: A Miklósy-ház titka.*) A késleltetés képtelenségeket is szül: Nagy Méda regényének (*Zsóka levelei*) utolsó előtti pillanatáig nem látják egymást a szerelmesek, csak leveleznek a „fehér szenvedély” mámorával. Ezt tán a hajdani olvasó is sokallta. — Végül is mesében, krimiben, lányregényben sztereotípiák uralkodnak. Mindhárom műfaj véges számú motívumra bontható. Az „időzsilipek”, késleltetések szerepe a krimiben sem kisebb. A lányregényben pedig máig élni látszik. (L. Eleanor H. Porter: *Az élet játéka*. Ford.: Forcher Irma. Bp. Szent István Társ., 1983.)

Ahogy a lányregény fölött múlik az idő, a polgárosultabb, emancipáltabb, huszadik századibb regényvilág ábrázolása szentimentális és romantikus eszközökkel egyre furcsább, hamisabb.

De lássunk néhány példát arra a lányregényre, amely még maradéktalanul vagy majdnem szentimentális regény is. Ha egyszerű mondatokban vázoljuk a cselekményt, kiderülnek a regénységék.

Ugyanezt megkísérelték már a tárgyidőszak vizsgálódásai is. Tóth Rezső a századelőn — de még a századvég regényeire gondolva — ilyen sablonokat látott: „A dúsgazdag, de gögös, durva modorú lány szülői tönkremennek; a szegénység megtanítja alázatra. Vagy: egy jó családból való, de rossz sorsra jutott lány kedvességével, munkásságával, jó szívével mint szerez magának pártfogókat, jóbarátot s később — természetesen — férjet is. Vagy két lánytestvér éppen ellenkező természetű, az egyik nagyralátó, fennhéjázó, szívtelen, a másik szerény, munkás, jólelkű, mint aláztatik meg az egyik, mint nyeri el jutalmát a másik stb.”¹⁴ (Megjegyezzük, hogy az utolsó sablon a *Holle anyó*-típus meséé. S hogy magunk a *Hamupipőke*-típus motívumait is felfedeztük a lányregényben. L.: Kosáryné Réz Lola: *Hamupipőke*).

A századelő lányregényeiben a másodikként említett cselekménystruktúra nyomát véljük felfedezni: nemesi fészkek elszegényedett, árva vagy félárva lánya különféle kastélyokban társalkodónőként (Pálffy Pálné grófnő: *Őslaki Ella*), nevelőnőként (Nagy Endre: *Kati kisasszony élettörténete*), koldusszegény rokonként (Dánielné Lengyel Laura: *Klára regénye*) dacosan, büszkén, önérzetesen viseli sorsát, míg megváltja a szerelem és a házasság. Kevesebb számú változatban a hősnő sorsa, hogy másokért él, s a munka és áldozatvállalás örömeivel beéri. (Benedek Elek: *Katalin, Uzoni Margit*) Az áldozatvállalásnak nincs tragikum. „Az áldozat a legnagyobb műremek” mondják egy Blaskó Mária-regényben. (*Maruszja*) A lányregény világában mindenre akad gyógyír. A kiszámíthatóság jegyében sejtjük, hogy kit pestisesnek mondanak, nem az. S igazunk lesz. (Laczkó Márta: *Nádasdi Orsika*) „... de szép az élet! Ó de szép!” — lelkende-

¹⁴ Tóth Rezső: i. m. 248. l.

zik Benedek Elek egyik lányregényhőse. Ilyen a boldogsága: „El-eljárrok majd a sírjához [Reviczky Gyulához, kit csak verseiből ismert, s kinek rózsákat küldött a halálos ágyára) . . . s ő majd csodálkozva tekint le az égből: mit keres síromon az a fekete ruhás . . . sápadt képű apáca.” (*Uzoni Margit*) Az átélt szerelem titkos, az elvesztett teatrális: ugyanezen regényben a vőlegényét vesztett lány csak „azért ébredett föl egyszer, hogy újra elaléljon”. A bánat a szentimentális regény e kései változatában is „előkelőbb, mint az öröm, miért, miért nem, nehéz megmondani” – töprengünk Szerb Antal nyomán.¹⁵ – S mindez romantikus díszletek között játszódik, ahol az álom az igazibb élet. Újra csak Benedek Elek regényei lehetnek a legtisztább példáink: „Ma éjjel különös álmom volt. Pusztá elhagyott völgyben, kopár szirtek közt bolyongtam egyedül.” (*Uzoni Margit*) „Gyönyörű holdas éj volt, a csillagok miriádjai ragyogtak . . .” (*Katalin*) „Isten veled tündéri éjszaka! A lehányatló hold világa . . .” (*Zsuzsika könyve*)

A stílus mindvégig él a szentimentalizmus alapmotívumaival „Szép szomorú szemével rám nézett, hozzám hajolva szívére mutatott, melyből patakzott a vér”. (*Uzoni Margit*) Csak a képtelen, kimódolt happy end-ek idegenek a századelő lányregényében a szentimentális regény műfajától. De a hangulat, a stiláris megoldások révén mégiscsak szentimentális regénybe illők. Pl.: „Ott álltak a kerti ablakban és egymás szemébe néztek hosszan, szerelmesen. A nagy természet, a szerelmesek jóbarátja jóakarattal nézte őket. A fák mosolyogtak, a virágok beküldték lelkük üdvözetét illatukban. Énekszó is hallatszott, egypár bolondos madár nótára gyűjtött. Ki tudja, mi volt ez a dal? Talán üdvözlés, mámorosító boldogságjóslat . . .” (Dánielné Lengyel Laura: *Klára regénye*) Némelykor a dilettantizmus a szentimentalizmus paródiájává teszi e részleteket. Pl.: „Egy szó sem hangzott, László gyöngéden megcsókolta a feléje nyújtott kis kezeket, aztán egymás szemébe mélyedtek . . . lelkük zengette a szerelem himnuszát.” (Pálffyiné: *Őslaki Ella*)

A szentimentális regényben szűk az ábrázolt világ és szűk a tematika. E kettő következtében ismétlődnek, vándorolnak, öröklődnek a motívumok. Némelyik évtizedeken át. De többnyire csak kopik. Altay Margit 1937-ben írt regényének expozíciója még mindig az, hogy az ősi birtok újra kerül, s a történet hősnőit munkára ítéli a sors. A megmentő sofőrruhában játssza el az „álruhás királyfi” szerepkörét. (*Rózsaszínű felhők*) A lányregény hősei is a „meseautó utasai” a maguk módján. De igazi író kezében még a kopott klisék is mások! Krúdy hősnői (*Az alispán lányai*) a nemesi fészekből szegénységbe űzötten zongoraleckét adnak, varrogatnak. Egyikük csaknem kolostorba vonul (kell-e romantikusabb motívum?!), de még időben feles-

¹⁵ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp. 1978. 251.

gül kéri. Krúdy szelíd iróniával forgatja a klisé. Fricskázza is az unalomig ismételt helyzeteket. Pl.: az alispán lányait dajkáló pandúr a kolostorról halva felkötni készül magát. Hamvába hull a szándék. A vég se nem könnyes, se nem holdvilágos, nem zeng a szerelem himnusza sem, a vég humorral megpecsételt. („Az utolsó táblabíró földhöz vágta a süvegét, aztán kirohant az ajtón: Hé, János, János! — kiáltotta. Ne kösse kend föl magát, itthon marad a kisasszonyunk.”)

A klisé néha alig észrevehető, ha elegendő élet veszi körül. Ritkán fordul elő. Palotai Boris nevelőnővé lett kamasz lány hőse már-már Travers *Csudálatos Mary*-jének rokona. Ráadásul korhoz köthető a regény miliője, differenciáltabbak az érzelmek, bonyolultabbak a felnőtt—gyerek kapcsolatok, a szerzőnek humora van. S a regény mára is csak itt-ott poros. (*Julika*)

Amikor a pajkosság, szeleburdiság, makrancosság lesz vezérmotívummá a lányregényben (Tutsek Anna *Cilike*-sorozata kezdi nálunk honosítani), szentimentálisnak szentimentális, de már nem a wertheriádák rokona a lányregény. Köznapi történetet (többnyire intézeti leánycsinyeket) mond el köznapi nyelvezettel. Néha azt sem érdemli meg, hogy regénynek nevezzük. Csak hosszabb történet az élet szerzetlenségével papírra vetve. (Ego: *Kató tizenkét terve*, Szegedi Ila: *Jutkából Judit lesz*) A harmincas években már jól látszik, hogy elkoptak a „sorozatgyártmány” sablonjai. De néhány motívum vitalítására utólagosan is rácsodálkozunk. L. a makrancosságot! Dánielné Lengyel Laura hőse már a század elején (*Klára regénye*) halovány, szomorú, álmodozó és dacos, makrancos, rakoncátlan. Mintha Jókai Mayer Fannijából és Rhoden Makrancos Erzsikéjéből lenne gyúrva! És Szabó Magda Vitay Georjinája (*Abigél*, 1971) még mindig a „Trotzkopf” ősökre tekinthet vissza. Nemcsak előkelősködő tónusát, finomkodó, lírizáló fordulatait veszti e motívummal a műfaj, hanem más sablonokat vesz elő a cselekménybonyolításban. Pl.: Ezt forgatja, cifrázza, variálja a századvégről „... mint lett a rossz modorú (vagy: cifrálnakodó, vagy: lusta, későnkelő) leánykából egy minden női erénnyel ékes, tökéletes kisasszony.”¹⁶ Ezzel természetesen nincsenek kimerítve a metamorfózisok: Faylné Hentaller Mária művében a hideg, hazafiatlan leányzóból lesz a honleányok mintája (*Sződy lányok*), Gaál Mózes regényében (*Porcellán kisasszony*) az életidegen, törekeny virágszál életrevalóvá válik. A hajdani kliséét követve Bónyi Adorján hőse (*Kata nagylány lesz*) Shakespeare makrancos Katájának méltatlan utódaként sok társával együtt makrancosból lesz szelíddé. Még a lányregény történelmi változatában is a kis makrancosok átváltozása az alapmotívum. (Kosáryné Réz Lola: *A Balassi-vár kincse*, Laczkó Márta: *Nadasdi Orsika*) Némelyik kis makrancos kész

¹⁶ Tóth Rezső: i. m. 248.

feminista is: „Viki még a konyha tájékára sem akar jönni, befogja a fülét, ha főzésről van szó.” (Kertész Erzsébet: *Riporterkisasszony*) Ezekben a regényekben néha „klasszikusan” kalandos kamaszregények mintakövetése is észrevehető. Az imént említett regény indítása például a *Tom Sawyer kalandjaira* emlékeztet. A „Viktória, Viktória!” kiáltás, amely választalan, Amália néni zsémbelődése, a baracklekvár-főzésre ítélt hősnő felidézik a „Tom, Tom – semmi felelet” regényindítást, Polly néni neheztelését és a kerítésfestést. Keleti Márton *Leányvár* c. regényében a leánykák már bandáznak, s a két pártvezér valahogy úgy fog kezét a leány-Nemecsek otthona előtt (ahol a halál jár), ahogy hajdanában Boka és Ács Feri. Az is igaz, hogy eme regényekben a korábban előkelő bánat elkezd ósdiinak látszani. „. . . olyan borongós, mint egy múlt századbeli rossz regényfigura” – mondják Kertész Erzsébet regényében. (*Riporterkisasszony*)

A lányregény fél század alatt a „maga nemében” is megért tartalmi-tematikai, formai átváltozásokat. Az idő furcsa regényalakzatokat is produkált. Kóbor Tamás *Aranyhajú Rózsikája* dickens-i történet, naturalista regény, fantasztikus regény, meseregény, lányregény „egyszemélyben”. Altay Margit *Zsuzsika kisanyám* c. könyvében a romantikus kalandregény és a krimi elemei keverednek. Zsigray Julianna történetének (*Zsuzsa és a komondor*) háttérében, a regényidő múltjában egy romantikus szerelmi regény rejtőzködik. Az előtérben kincskereső bandaregény játszódik le, amelyben lány a bandavezér. E furcsa változatok ellenére a műfaj a maga nemében – többé vagy kevésbé – mindvégig valódi marad.

Illemkódex és értékvilág

A lányregény szerzője az irodalom „populáris regiszterén” játszik. Itt a mű sémákból, sablonokból áll össze. Önmagának nincs sajátos jelentés- és értékegysége. Bizonyos motívumok, epizódok jelenthetnek a műben esztétikai gesztust, értékhordozók is lehetnek. A műegész azonban nem képes erre.¹⁷ Egy-egy lányregény csak „leírja” a világot, se nem értelmezi, se nem értékeli igazán. A leírás során vagy valóságot hazudik, avagy tanmesévé sűríti azt. De magának a műfajnak van körvonalazható vilásképe, értékvilága,¹⁸ sőt illemkódexe is, hiszen modor, illem, szokás a lányregény világában csaknem annyi, mint a

¹⁷ L. Bojtár Endre: — *Egy kelet-européer az irodalomelméletben*. Bp. 1983. 82.

¹⁸ Vitányi Iván kutatásai, idézett műve nyomán körvonalaztuk a vilásképet és az értékvilágot.

morál. S mindez öröklődik műről műre, ahogy például az élménykörök (szerelem, árvaság, leánybánat, az intézeti élet csínyjei stb.). Valljuk be, néha a mai lektúr sem lép túl a kommersz „fehér” regény értékvilágának határain, mint például Segal könyve, a *Love Story*. Hősnője „az emberi tisztaság, a mély és komoly érzelmek megjelenítője. Ezt az első pillanattól fogva érzi az olvasó. De ha közvetlenül így jelenne meg, akkor egy lányregény hőstét formálta volna meg Segal. Ezért ellentétesen ábrázolja: éppen e légius lény mondja ki a mű legtragárabb kifejezéseit . . .”¹⁹

A lányregény világképe így írható le: menny, föld, pokol. Egyszerűsített, akárcsak a társadalomkép, amelyben a jó és a rossz, a fehér és a fekete a romantika és a népmesék végletességével jelenik meg. Sohasem a valóság egészéről van szó, hiszen annak bizonyos szférái például tendenciózusan kirekesztettek. „. . . ha van is szó az élet sötét oldaláról, nyomorúságairól, csak azért van, hogy a nemes léleknek minden diadalmaskodó jósága csak annál szembeötlőbb legyen.”²⁰ Az emberek ugyanis ezekben a történetekben hihetetlenül jók és hihetetlenül egyformák.

A lányregény a „kisvilág” regénye. Ritkán és többnyire látszólagosan veszi tudomásul, hogy „nagyvilág” is van. Pl.: Tutsek Anna *Cilike mint asszony* c. regényének világában háború van. Látszólagosan. Pedig Cilike még a háborúba is elkíséri hitvesét. „Neki is jót fog tenni, mert mégsem olyan szomorú, egyhangú itt az élet, mint odahaza” — gondolja csodálkozásunkra. Ennek a regénybeli háborúnak csak jelzői vannak: gigászi, vérfagyasztó. Cilike a háborúban is az, aki: elveszit, elcseréli, elejt, elfelejt, összetéveszt, póruljár, elkésik, leesik, elesik. Makrancos és szeleburdi. A nagy szavak végképp nem illenek hozzá és rá. Pl.: „Cilike szegény a megőrüléshez volt közel.” Vagy: [ő] „az Élet szegény kis szolgálólánya, akinek most a szenvedések kelyhét kell kiüríteni.” Nem vehetjük komolyan Tutsek Annát, hisz míg Cilike férje a krasznnojarszki fogolytáborban szenved, hősnőnk torkoskodik és párnaharcba fojtja bánatát. Se a léleknek, se a nagyvilágnak nincs igazán rajza. Csak a kisvilág jelenik meg kicsinyes történetekkel, kicsinyes erényekkel, kicsinyes hibákkal. „Az effajta regény a szélesebb társadalmi valóságot is a magánszféra szűk viszonylatrendszerére alapján ítéli meg.”²¹ Amennyiben valamennyire is tudomásul veszi azt, ideológiai megfontolásból teszi. Leckét közvetíti. Kiáltóan tendenciózus. Nagy Méda regényében például így

¹⁹ Bújdosó Rezső: *Love Story, avagy az apologetika természetrajza*. Kultúra és Közösség, 1978/1—2. 142.

²⁰ Tóth Rezső: i. m. 251.

²¹ Vitányi Iván: i. m. 327.

jelenik meg 1919 ősze: „Nemzeti zászlók lengenek a házakon, piros fejkendőt vagy ruhát még véletlenül se látni senkin, olyan gyűlölt a színe.” Ugyanitt megjelenik az a gondolat is, amely Trianonért maradéktalanul 1918/19-et teszi felelőssé: . . . amíg a nemzet a belső rend helyreállításával van elfoglalva, addig az ellenség minden oldalról letép, lefarag belőle egy darabot.” (*Zsóka levelei*, 1939) Blaskó Mária kezén a két világháború között vallásos tanok szolgálólánya lett a lányregény.

A magánszférás jelleg némiképp menthető. A nézőpont feminin, s a hajdani női lét eseményei és élményei a kisvilág tartozékai. Ezekben akar eligazítani a lányregény a kamaszlány érzelmi éhségét egy percre sem felejtve. De a magánszférás jelleg foka, mértéke különbözhet. Szerencsés, ha a regény legalább háttérként megtartja a nagyvilágot, mégpedig úgy, hogy a jelenségek valamelyest többértelműek, többarcúak, mégha van is adóssága bonyolultságuknak. Szerencsés, ha a magánszféra a bensőségesség szféráját is jelenti az átélés és az azonosulás élményeit kínálva. Többnyire a lányregény történelmi-életrajzi változatában akadunk ilyen könyvekre. (Dániel Anna: *Angyalkert*, *Erzsébet királyné*, Szentmihályiné Szabó Mária: *Lorántffy Zsuzsanna*, Zsigray Julianna: *Erzsébet királyné* [ifj. kiad.] Némely mai darabja a műfaji változatnak éppen a bensőségesség és a feminin nézőpont megtartásával adós. Igaz, hogy a hajdani lányregény tucatárúja meg túlságosan feminin.

Tutsek Anna regényéből például még az apák is eltűnnek. Legföljebb így kerülnek szóba: „Édesapa már nem volt otthon.” (*Cilike rövid ruhában*) S még a versbetéteket is a konyha szférája ihleti. Olyannyira gyatrák e versikék, hogy nem tudunk lemondani citálásukról: „Tizenöt piskótát vágjunk fel kockára, / Öntsünk néhány kanál finom rumot rája, / Három tojássárgát még hozzá keverjük, / Aztán két fehérjét kemény habbá verjük.” (Tutsek Anna: *Cilike rövid ruhában*) S még egy kis „halhatatlan” Kosáryné Réz Lola tollából: „A rostélyos pirul a parázson, / Párja nincsen az egész világon, / Tükörtójas, ha körülveszi, / Salátával a király is szívesen eszi.” (*Kéri Kató*) Végül is az efféle versikék jelenléte is tendenciózus. Tartozékai a kínált életmintának, értékvilágnak. „Hát nem szép dolog — olvassuk az egyik Cilike-történetben —, ha az ember ilyen helyesen, rendesen sűrög-forog a konyhában, az arca rózsásra pirul . . . ez a nő igazi hivatása — és nem a gimnáziumban tanulni, vagy pláne poros, füstös hivatalban ülni.” (*Cilike és bajtársai*) Másféle életminták és másfajta értékrend is érvényesül. Említjük is majd. De a Tutsek Anna sugallta életminta és értékrend amazoknál jellemzőbb a tárgyidőszak regényvilágára. Utal az olvasóra — és a „megrendelőre” is.

A lányregény világában a boldogság az élet központi kategóriája. Miután a tárgyidőszak regényeiben mindent a polgári életminőség-

eszmény hat át, az értékhierarchia csúcán álló boldogság azonos a biztonsággal. Ez pedig egyszerre jelent házasságot, családot, harmóniát, azaz anyagi, erkölcsi, érzelmi biztonságérzetet. Ez a fajta hierarchia feltételez olyan alapértékeket, mint takarékoság, tisztesség, tisztaság, szüzesség. Az utóbbi olyan fetiszizált érték, mint a Sturm und Drang drámaköltészetében utoljára. Így fogalmazódik meg: „A nővel szemben a természetnek nincs más paragrafusa, mint ez: légy tiszta!” (Lux Terka: *Leányok*) Az „értékmezőknek” valójában nincs hierarchiájuk, akárcsak a tudatformáknak, de a „fehér” regény megteremti azt az érzelmi értékeket az intellektuális értékek fölé emelve. Gaál Mózeshez hasonlóan rangsoroltak mások is: „A szív, amelyben sok a szeretet, gyakran többet ér, mint a fej, amelyben sok a tudomány.” (*Porcellán kisasszony*, 1913). A 30-as években sem ritka az ilyesfajta megfogalmazás. De nem ugyanez-e a rangsor Saint-Exupéry *A kis herceg* (1943) c. meseregényében?

Bármennyire is a szerelem, házasság élményköreibe tartozik a lányregény, a szerelem csak álmoféle benne, a szexualitás pedig elhallgatott jelenség. Van egy életet kerülő óvatosság is ebben. Egy motó intelme tökéletesen kifejezi: „Az álmoknak varázsában, / Hidd el, hogy több boldogság van, / Mint az élet valójában.” (L. Faylné Hentaller Mária: *Sződy lányok*) A lányregény hőse a szerelemben szerelmes, mert „szerelmesnek lenni jó”. (Kosáryné Réz Lola: *Kéri Kató*) De ne higgyük, hogy e fantáziajáték-szinten átélt szerelem mentes társadalmi motívumoktól (pl. társadalmi elismerés, származás). Cilike első csalódása mint banális példa igazolhatja: „... az első ideáljáról, akiről azt hitte, hogy legalábbis jogász és Elemér vagy Aladár a neve, kiderült, hogy Samunak hívják és fűszeres segéd...” (*Cilike rövid ruhában*) A lányregényhős az illemtől vezérelve éli érzelmeit. Ennyi állhat egy menyasszony illedelmes képeslapján: „Anyuskával együtt üdvözljük.” (*Cilike menyasszony lesz*) Így festhet a nászutasok Velencébe érkezése: „... mivel [Cilike] az utazástól még fáradt volt, lefeküdt kissé pihenni, Laci meg elment egyet sétálni.” (*Cilike mint asszony*)

A szerelmi szenvedély valóságos gesztusait többnyire a leánybarátság pótolja. Íme barátnők búcsúja: „Abban a pillanatban, amelyben egy végtelen hosszú csók után Lili kifejlett karjaiból, s a messzeség elnyelte alakját, az én lelkem mintha elvesztette volna tartalmát: üres lett a lelkem, üres körülöttem az egész világ. Tehetetlen kesergés, vágyakozás Lili után, sóhajtások, könnyek...” (Benedek Elek: *Uzoni Margit*) Pótlékszámba megy olyan személyiségértékek túláradása, mint az emberszeretet, részvét, kötelességteljesítés, az áldozatvállalás, a gyermeki játékosság. A vallásos áhitat és rajongás is megjelenik a szenvedély fokán. (L. Blaskó Mária: *Maruszja*) Egyébként a „fehér” regény még a szerelem szót is kerüli. Kerít helyette más:

vonzalom, rokonszenv, tetszés, meleg ragaszkodás. „Isten tudja, miért, nekem ez óvatos körülírások, e settenkedések e nagy és szent érzés körül . . . visszataszítók” — írták már a századelőn.²² De elég bölcssek vagyunk-e manapság az élet értékeinek, örömforrásainak életkorhoz igazított közvetítésében? Ha ilyen sorokat olvasunk, állni látszik az idő: „Orsika könnyen esett át az asszonnyá levés fájdalma. A szeretet szenvedélye majdnem hogy érzéketlenné tette a testi megpróbáltatások iránt.” (Kőszegi Imre: *Szerelmes Orsikám*, 1984) A lányregény elrettent a testi szerelemtől (néha még manapság is), valahogy úgy, ahogy a modern regény elrettent a lelkitől. A „fehér” regényben a nőnek ártatlanul kell belépni a házasságba. „A mai regényben ezt a luxust nem engedheti meg magának a szerző.”²³

Az érzelmi értékek mellett többnyire és túl általános tartalommal mint erkölcsi értéket, a jóságot mutatja fel a műfaj. Ennek közhelyszótára a félszázad alatt keveset változik, de a megfogalmazás egyre inkább valláserkölcsi, Prohászka-hatást idéző. Pl. „Mindig jobbnak és jobbnak lenni, ez a cél . . . A jó szenved és tűr.” (Szederkényi Anna: *Mária*, 1925) „Jót tenni s minél többet és öntudatosan tenni. Nem akarok ebben kifáradni, nem ember kedvéért, . . . de isteni értékért teszem” — olvassuk a szerelmesek levelezésében. (Nagy Méda: *Zsóka levelei*, 1939)

Értékviláguk tekintetében komolyan különböznek egymástól lányregényeink. Benedek Elek lányregényeit megemeli, holott esztétikai szempontból porosak mára, hogy olyan erkölcsi értékek hatják át őket, mint a felelősség, kötelesség, munka, az élet, a haza, a természet szeretete. Követője eme értékek fölmutatásában a pályatárs Gaál Mózes is. Erkölcsi értékekben gazdagabban tűnik a műfaj életrajzi-történelmi változata is. Ritka regény az azonban, amelyik az életöröm, életszeretet átadására is képes, mint például Lovik Károlyé. (*A leányvári boszorkány*)

Hány hitvány regény körül volt már irodalmi zenebona, s mennyi érték körül ül a csönd. Lovik rövid életében (1874–1915) nem ért rá farigcsálni a maga szobrát, s mert írói csoporthoz sem tartozott, mások is keveset törődtek ezzel. Néhány mondattal ácsorogjunk mostoha sorsú regénye körül! A szó legnemesebb értelmében szórakoztató és vidám könyv a szépséges Málka és a diák Csernóczy szerelmi históriája. Lányregényeink közegében tán még inkább annak látszik. A mára történelminek mondható regényidőt apró dolgok és nagyobbak (szavak, tárgyak, emlékek, mozdulatok) egyaránt hitelesítik.

²² Tóth Rezső: i. m. 257.

²³ Lóránd Imre: *Elfújta a szél*. Egy makacs siker irodalomszociológiája. In: *Az olvasás anatómiája* . . . 265.

Szabadságharcos emlékek élnek a regény lapjain (Rákóczi emléke, 1848/49), de sehol semmi sémaszerűen hazafias. És Lovik fél percre se felejt el, hogy éppen a kiegyezés után, Selmeccen és Eperjesen vagyunk, ahol inkább a német szó járná. Pompás zsánerképekben bomlik ki a diákélet és a népélet. (Diákok, mesterlegények randalírozásai, magyarok – németek afférvjai, farsangi multság, lánykérés, kézfogó, babonák, hiedelmek.) Nem csak úgy általában van levegője a regényvilágnak. Szaga van a konyhának, kamrának, illata a szekrénynek, fióknak. Ráadásként Loviknak nemcsak eszköze, hanem szemlélete a humor. Regénye „fiatal lányoknak” jelent meg, így hát eredendően ifjúsági. Mégis valahogy úgy érezzük annak, ahogy például Mikszáth kisregényeit. S az is igaz, hogy egyetlenegy a századelő lányregényei közül, amely nem hordta magában végétét.

A maga módján a lányregény is „vándorló tükör”. Megmutatja, ahogy a nemes kisasszony és a középosztály leánya rácsodálkozott a munkára, megrettent tőle, megáhitotta, elfogadta. Benedek Elek Katalinja, akinek eszménye a „munka, gond, lemondás” szentháromsága, még így esik kétségbe a varrodában: „Hát ez lesz az ő sorsa is? Sápadt arc, beesett kék, karikás szemek, meggörnyedt hát...” (*Katalin*) A tízes években Ego már szántszándékkal a „kedves, komolyan dolgozó lányok” típusait akarja felmutatni. Később többen osztják e szándékot. Kissé kajánul mondjuk a mából, hogy ugyanezek a tudásra áhító, dolgozó lányok végül is örömmel somfordálnak a feleség tradicionális szerepkörébe. (L. Altay Margit: *Leánysors*, Tábori Piroska: *A Hóvár-szálló vendégei*) De ha a munka mégiscsak testet ölt valamilyen foglalkozásban, az a tanítónőség. (Benedek Elek: *Uzoni Margit*, Szederkényi Anna: *Márka*, Sas Ede: *Egy kis tanítónő regénye*, Beczássy Judit: *Méltóságos kisasszony*, Altay Margit: *A kis hercegnő* stb.) S ha a tanítónőség álmát alább kell adni, postáskisasszony lesz a hősnő. (L. Benedek Elek: *Anikó regénye*)

Ahogy a lányregény tematikailag is szűkös, értékvilága sem mutat széles skálát. Alapértékekre egyszerűsített a világa. S miután ezeknek se megsértése, se megkérdőjelezése nem merülhet fel, regényvilágokban nincsenek értékkonfliktusok, értékvesztések, alternatívák. Ennek következtében nincs tragikum, és kiszámíthatók a megoldások.

A polgári életeszemély és a keresztény valláserkölc alapértékeinek tendenciózus közvetítésével a lányregény ideológiai, valláserkölcsei, pedagógiai küldetését is betöltött a tárgyidőszakban. A távolból úgy látszik, egyre inkább hivatásának is érezte azt. Meg is sinylette, hiszen a valódi irodalomtanok szolgálóleányává sohasem teheti magát.

A rabul ejtett olvasó

„... nagyon meg tudom érteni azt az édesanyát, aki még Jókai regényeit is igen megválogatva adja leánya kezébe” — írták a századelőn.²⁴ Vajon evvel az óvatossággal hol is köthetett volna ki másutt a könyvajánlás, mint a lányregény „klasszikusainál” és mestereinél? De kellett-e kínálgatni? Nemünk régi, pszichológiailag feltárt „vétké”, hogy a kamaszkori érzelmi éhség, telítettség, túlfűtöttség, túlérzékenység idején még a giccs sincs ellenére. Hovatovább több olvasáslélektani motívum segíti a lányregény befogadását: 1.) az olvasó könnyen rátalál a főhős érzelmi hullámhosszára, hiszen legalább életkorukat, nemüket tekintve hasonlítanak egymásra. Az olvasó behelyettesít, mégpedig élményszükséglete szerint. Így Berend Klára írja, „állandó szellemi ellenőrzés” alatt tartja a történetet. „Erkölcsi és lelki energiákat kell olvasnivalóiban lereagálnia.” A lányregények éppoly „kiélési területek, mint a hasonló korú fiúk rablóhistóriái”.²⁵ 1984-ben a kamasz lányok még mindig Lakner Artúr édes-hamis lányregényén (*Az édes mostoha*) sírják ki magukat.²⁶ Élményszükségletük, hogy meghatódjanak. — 2.) A lányregény nem igényli az „olvasó éber óráját”. Az olvasó a műben „azt látja viszont, amit már ismer, gondol és megszokott . . . (s ez) nem jelentéktelen élvezet forrása.”²⁷ A műfaj félig-meddig elvégzi a művet befogadó emlékezet munkáját. Mert mi másat tesz az emlékezet, mint sémát képez, egyszerűsít, torzít, beszűkít, elszegényít. Közhelyszerűségeket helyettesít az eredetiség helyébe.²⁸ A lányregény eleve sémák szerint rendezett életanyag. S az olvasó egy idő után tárolja is emlékezetében ezeket a történet-sémákat. „A történet-séma . . . egy-egy történet felépítésére, belső szerkezetére vonatkozó várapozások készlete, kulturális minta, amely mind a felfogást, mind a visszaidézést megkönnyíti.”²⁹ Olyannyira is megkönnyítheti, hogy egy életre a lektúrolvasás zsákutcájába terelheti az olvasót e kényelmes befogadáshoz való ragaszkodás.

De eredjünk a magunk módján az olvasó nyomába. — 1908-ból idézzük: (a növendék lányoknak) „semmi nem szerez . . . igaz élvezetet csak . . . a leányok számára írt regény . . . a *Legkisebb lány*’, *Három lány története*’, *Árva Margit*’, *Rózsák között*’ és hasonló, fia-

²⁴ Tóth Rezső: i. m. 257.

²⁵ Berend Klára: *Az ifjúság irodalmi érdeklődése*. Szeged, 1935. 20.

²⁶ Szabó Éva (Magyar Rádió) vizsgálódásai és szíves szóbeli közlése révén kerültem az adat birtokába.

²⁷ Halász László: *Az olvasás nyomozás és felfedezés*. Bp. 1983. 348.

²⁸ Uo. 418.

²⁹ Uo. 423.

tal lányok számára írt elbeszélések mindig hálás, boldog olvasóra találnak.”³⁰

1911-ben Gulyás Pál *Kik a legnépszerűbb írók* c. munkájában örvendetes jelenséggént könyveli el, hogy Eugenie Marlitt háttérbe szorult. Csakhogy megjelent Courts-Mahler. 1918–38-ig 300-nál több kiadásban 157 műve jelent meg a magyar könyvpiacra. Csak a húszas évek derekán törte meg egyeduralmát Maurice Dekobra és Vicki Baum.³¹ És 1942-ben a tanonc-lányok még mindig sokan vallották kedvenc írójuknak Courts-Mahlert, . . . és Eugenie Marlittot.³² Eme világirodalmi giccssárral szemben vajon milyen sikerrel ajánlotta Szondy György bibliográfiája (1932.)³³ Karin Michäelis *Bibi*-sorozatát s a magyar lányregény olyan nemesebb darabjait, mint Benedek Elek *Uzoni Margitja*, Lovik Károly *A leányvári boszorkány* c. könyve vagy Dánielné Lengyel Laura történelmi-életrajzi lányregényei?

Berend Klára ez időben végzett vizsgálatai szerint: „Ha olvasnak is fiús könyveket a leányok, ma is marad, sőt túlnyomóan uralkodik az érzelgős, hamis világnézetet nyújtó, álerkölcös leánytörténet iránt érdeklődő réteg.”³⁴ A 10–14 évesek olvasmánylistáján „Csöpike”³⁵, a pajkos, vígkedélyű kislány után hosszú, végtelen sorban jönnek: Tutsek Anna, Altay Margit, Kosáryné. Túlságosan nagy számban szerepel Cilike, a szeleburdi kisasszony. 13–14 éves korban is majdnem kizárólag a Cilike-sorozat s Marlitt vezet. Egyszer említik *Twist Olivért*, néhányan a *Koldus és királyfit*, elvéve az *Egri csillagok* hősnőt, de a kedvenc mégis Cilike marad.”³⁶ S hogy miért szeretik? „ . . . mert nem volt modern felfogású, hanem egyszerű, jólnevelt lány” — írta egy 15 éves a harmincas évek derekán.

Ha a lányregények iránti érdeklődést mások olvasáskutatásainak tükrében is nyomon követjük, a tények, adatok Berend Klára megállapításaira visszhangként válaszolnak. Példaként: Amikor Zsák Wilfried 100 nap leforgása alatt 600 gyermekolvasó kölcsönzéseit regisztrálta, Tutsek Anna lányregényeit 126 alkalommal kölcsönözték. S akik követték a sikerlistán: Altay Margit (100), Gaál Mózes (48), Dánielné Lengyel Laura (41), Benedek Elek (38), Kosáryné Réz Lola

³⁰ Relkovics Mita: *Mit olvasnak a növendék-lányok a legszívesebben?* Nemzeti Névelés, 1908. 225.

³¹ L. Simon Zoltán: *Lektürolvasás Magyarországon*. In: *Az olvasás anatómiája* . . . 241.

³² Uo. 246.

³³ Szondy György: *Mit olvasson a gyermek?* Bp. 1932. (Szülők könyvtára 12.)

³⁴ Berend Klára: i. m. 19., 20.

³⁵ Clara Nast sorozatának hőse.

³⁶ Berend Klára: i. m. 20.

(28), Blaskó Mária (26), Bónyi Adorján (18), Ego (18). Nyilvánvalóan közrejátszottak az eredményben olyasféle tények, mint a művek választéka, a példányok száma. (Tutsek Anna például 16 művel volt jelen az adott könyvtárban.)³⁷

Ugyancsak a harmincas években Drescher Pál a felnőttek olvasmányait vizsgálta meg.³⁸ Ha valakiről hízelgő a kép, akkor a középosztályhoz tartozó háztartásbeli nőkről az. Mondhatnánk úgy is, a hajdani lányregényolvasókról. A női olvasók „olvasmányainak minősége jobb, színvonala magasabb, mint a férfiaké” — írta. Szociológiai és lélektani okokkal egyszerre magyarázta a tényt. (pl.: az otthon nyugalma, időbőség, széperzék, a durvától való tartózkodás stb.) Vélekedése s adatai szerint kalandregényt, detektívtörténetet akkoriban csak férfi olvasott. „A férfi örök serdületlen . . . Nincs mi visszartartsa a szellemi lim-lomtól.” Magunk úgy véljük, „szellemi lim-lom” bőven akad az érzelmesség irodalmában és birodalmában, de ami igaz, igaz: Jókai, Móricz, Gárdonyi, Mikszáth, Móra műveit nagyobb számban nők olvasták. Az is valóságos tény ezzel együtt, hogy elsősorban közülük kerültek ki Cronin, George Sava, John Knittel, Louis Bromfield olvasói, az *Elfújta a szél*, a *Réztábla a kapu alatt* és a *Manderley-ház asszonya* rajongói. Ők voltak Erdős Reneé, Harsányi Zsolt és Zilahy Lajos olvasói, mozinézőként a *Meseautó* „utasai”. Altay Margit és Tutsek Anna olvasótáborában serdültek. S valószínűleg lektúrtól lektúrig visz legegyszerűbben az olvasó útja. Habár az sem törvénytörő, hogy nem vihet máshova, mint a példa mutatja.

Egy azonban bizonyosnak látszik: a kamasz lányként „rabul ejtett” olvasó felnőttként is olvasó maradt. Olvasa, mit korszándék és divat kínálgatott. A nők olvasmányainak felét (48%) a szentimentális irodalom tette ki — állapíthatjuk meg a korabeli olvasásvizsgálatok dokumentumai alapján.³⁹ Eme olvasói állapothoz vezethetett út a *Werthertől* is, de valószínűbbnek látszik a lányregény bűvópatakként rejtőzködő, alattomos hatása.

F. KOMÁROMI GABRIELLA

³⁷ Zsák Wilfried: *A Fővárosi Könyvtár és ifjúsági olvasói*. In: A Fővárosi Könyvtár évkönyve. 1936. Bp. (1937). 153–158.

³⁸ Drescher Pál: *Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége?* In: A Fővárosi Könyvtár évkönyve. 1934. Bp. (1935). 35–72.

³⁹ Simon Zoltán: i. m. 246.